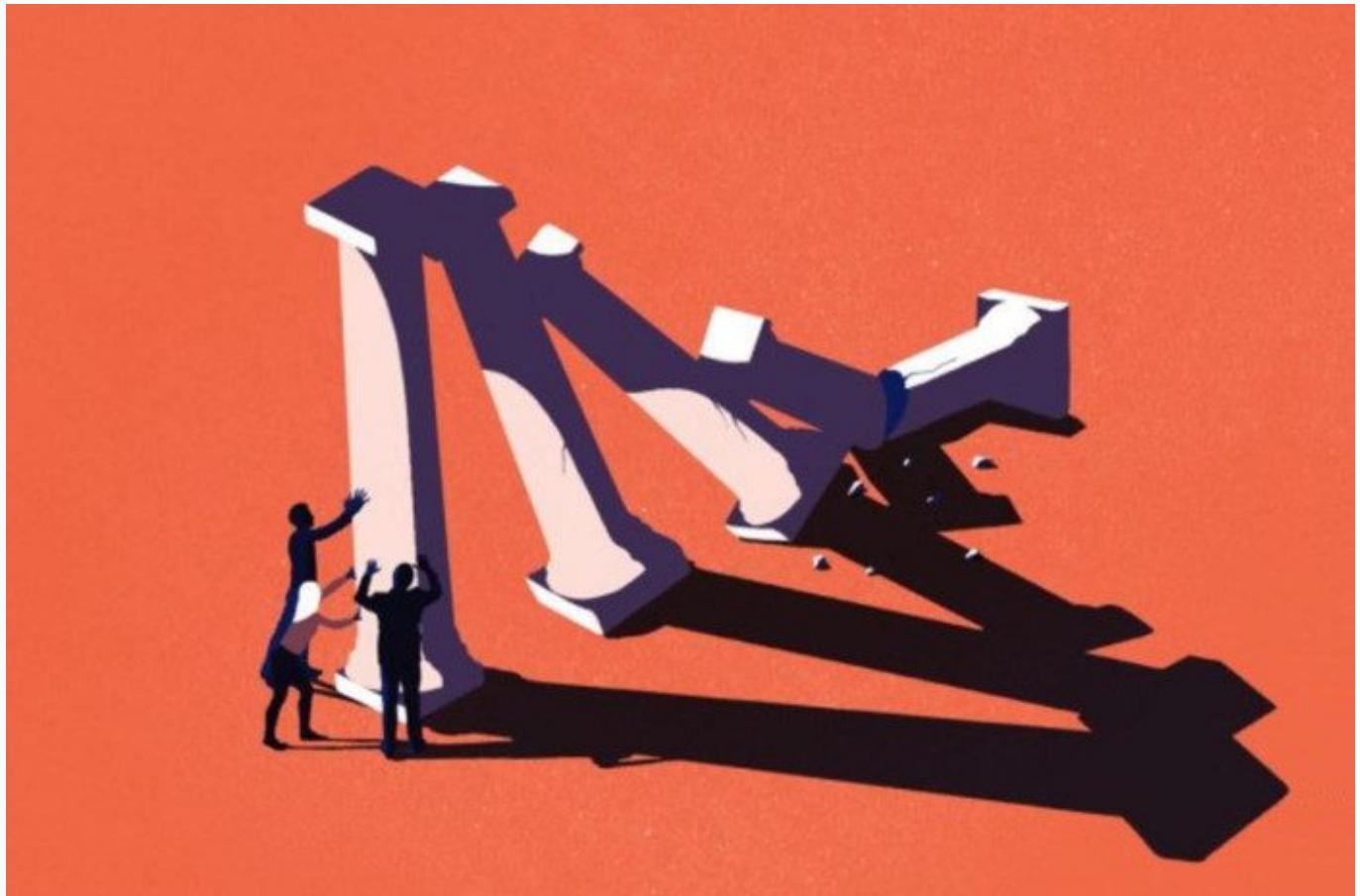

Halk demokratiýanyň niresinde?

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 26 января, 2025

Halk demokratiýanyň niresinde? HALK DEMOKRATIÝANYŇ NIRESINDE?

Häzirki döwürde demokratiýa iki dürli prosesiň önümi hökmünde orta atylýar.

Birinjisi Ýewropa degişli proses, ikinjisi-de soñ-soñlar döwrebaplaşan jemgyyetlere degişli proses.

Ýewropa demokratiýalary reformalar, Renessans, Aýdyňlanma döwri, Senagat rewolýusiýasy, Beýik Fransuz rewolýusiýasy ýaly birtopar ykdysady, sosial we syýasy üýtgeşmeleriň netijesinde halkyňam arasynda ýer alan, halkyň islegdir talaplaryna görä formulirlendi.

Şol sebäpli Günbatar demokratiýalary etapdan etaba kemala geldi.

Munuň iň bärkije mysallarynyň birem işçi-dáýhanlaryň başyny çeken Beýik Fransuz rewolýusiýasydyr. Ýene bir üýtgeşme-de

işçiler synpynyň hak-hukuklar boýunça alyp baran göreşidir. Häzir raýatyň esasy hak-hukuklaryna degişli hasaplanýan saýlamak we saýlanmak hukugy, jemgyyetçilik şertnamasy hukugy, iş wagtynyň kadaly sagatlara getirilmegi, sindikal hak-hukuklar, zähmet şertleriniň gowulandyrylmagy, aýal-gyzlaryň erkekler bilen deňleşmegi ýaly hak-hukuklaryň barsy işler synpynyň we aýal-gyzlaryň ençeme ýyllap alyp baran göreşleriniň netijesinde gazanyldy.

Soňlugu bilen döwrebaplaşan jemgyétlerde bolsa halk demokratik prosesleriň hiç birinde diýen ýaly rol oýnamady. Mysal üçin, Türkiýede demokratiýa we beýleki hak-hukuklaryň aglab a bölegi daşarky täsirlere baglanyşykly ýagdaýda formulirlendi.

Bu prosesiň baş gahrymany Günbataryň talaplaryna görä reformalara öňbaşçylyk eden býurokratik gatlakdyr. Şonuň üçinem bizdäki demokratiýa Günbatardakyň tersine etapdan etaba şekillendi.

Köplenç ýeke-täk partiýanyň höküm sürýän häkimiyetiniň halky döwlet dolandyryş apparatyn dan daşda saklaýandygy üçin halkyň demokratiýalaşma prosesiniň elementini düzmeýändigi pikir edilýär, emma beýle däl.

Türkiýede jemgyét ne Osmanlynyň soňky döwürlerinde döwrebaplaşmaga ugurdaş demokratiýa goşant goşan hukuk-syýasy apparatlaryň emele gelmeginde, ne ýeke partiýaly häkimiyet döwründe, ne-de köp partiýaly döwre geçilen günden bări şu gunki güne çenli demokratik prosesleriň birinde-de rol oýnamady.

Türkiýede demokratik apparatlaryn emele gelmegine şert döreden üýtgeşmeleriň 200 ýyla golaý wagtlyk taryhy bar. Öñem aýdylyşy ýaly, bu prosesiň başyny çekenler raýat we harby býurokratlardygyna gürrüň bolup bilmez. Mysal üçin, döwrebaplaşmaga tarap ilkinji ädimleriň ädilen «Lale döwründäki» üýtgeşmelere öňbaşçylyk eden Damat (köreken) Ybraýym paşadır. Selim III öz döwründäki reformalara hut özi ýolbaşçylyk edipdi.

Patışanyň ygtyýarlyklaryny çäklendirýän we demokratiýalaşma taýdan simwoliki ähmiýete eýe «Senedi-İttifak» deklarasıýasyny intelligensiýanyň adyndan Mahmyt II-ä gol çekdiren Älemdar Mustapa paşady. Hukuk we syýasy apparatlaryň emele gelişи boýunça baý many-mazmuna eýe Tanzimat dövrüne degişli we konstitusyon tekst görnüşindäki Tanzimat permanyny yylan

etdiren býurokrat hem Mustapa Reşit paşadır. Din we mezhep tapawudyna seretmezden hemmelere deň göz bilen garaýan hukuk proseslerini döreden «Islahat» permanynyň başyny Fuat we Ali paşalar çekdi. Konstitusiýanyň we mejlisiň ýuze çykyp başlan Birinji Meşrutyýet (Komstitution monarhiýa) döwrüniň baş aktýory Mithat paşasyr. Ikinji Meşrutyýeti patyshaşa zor bilen gol çekdirenler «Ittihat we Terakki» jemgyýetiniň agzalarydyr. Respublikanyň gurlan döwründe-de üýtgän zadyň ýoklugyny görýärис. Respublikany yylan eden we döwrebap bir bitewi döwlet gurmak üçin reformalary geçirilenler Mustapa Kemal Atatürk we onuň töweregindäki raýat-harby býurokratlardy.

Türkiýe demokratiýalaşma taýdan öwrülişik sepgidini emele getiryän köp partiýaly düzgüne 1946-njy ýylда geçdi. Emma köp partiýaly düzgüne geçişiň aňyrsynda-da ýene halk ýok.

Köp partiýaly düzgüne geçişiň başga sebäpleri-de bolmak bilen birlikde iň esasy sebäbi – Russiýanyň Karsdyr Ardahan ýaly Demirgazyk-gündogar Anadoly etraplaryny özüne aljak bolmagy we bogazlarda agalyk etme hukugyny talap etmegidir.

Türkiýe Ismet İnönüň şahsynda Russiýanyň şu babatdaky çynlakaýlygyny aňan badyna Günbatar blogyna ýakynlaşdy. Günbataram «Biziň blogymyzda ýer aljak bolsaň, käbir prinsiplerimiz bar, şolary ýerine ýetirmeli bolarsyň» diýdi. Bu prinsiplerem ykdysadyýetde erkin bazar, syýasatda-da köp partiýaly düzgüne geçmekdi.

Syýasy liberallaşmaga goşant goşan «12-nji sentýabr» döwlet agdarylyşygynyň öňüsrysasy Halkara Walýuta fondundan (IMF) karz pul almagyň şerti hökmünde kabul edilen «24-nji ýanwar kararlary» Süleyman Demireliň ýolbaşçylygyndaky döwrüň koalision hökümetiniň miwesidir.

1980-nji ýıldan soňky ýyllarda-da demokratiýalaşmak boýunça möhüm ädimler ädildi. Halk bu prosesiňem içinde däldi.

Bu ädimleriň öñe iteriji dinamikasy Ýewropa bileleşigine girme umydydy. Şuňuň bilen baglanyşyklylykda Turgut Özalyň häkimiyeti döwründe «Ýewropa Adam hukuklary Komissiýasyna» ýörite yüz tutup bilme hukugy berildi.

«Ýewropa Ýerli dolandyryşlar awtonomiýasy şerti» kabul edilip, ýerli demokratiýa güýçlendirilmäge synanyşyldy. Şeýle-de Ýewropa bileleşigi çarçuwasynda ANASOL-M hökümeti «ÝB eýerme bukjalaryny» kabul edip, örän derwaýys hukuk üýtgeşmelerini girizdi. Sol ugurdaşlykda 2004-2005-nji ýyllarda AK partiýa hökümeti ÝB-ne agza bolma umydy bilen gatnaşyga, aç-açanlyga,

hasap berijilige mümkünçilik berýän täze munisipalitet kanunlaryny taýýarlap, ýerli hökümetler ulgamynda demokratiýalaşdyryjy hukuk reformalaryna gol çekdi.

Üns berýän bolsaňyz, «Läle döwründen» biziň günlerimize çenli 200 ýyllyk döwrebaplaşma-demokratiýalaşma derejesiniň ählisiniň aňyrsynda Günbataryň agram salmalary we raýat-harby býurokratik aktýorlar bilen ýerine görä syýasatçylar bar.

Demokratiýalaşma proseslerinde halkyň rol oýnamazlygynyň sebäbi dolandyryanlaryň halky syýasy prosesden daşda saklamagyndan has beter halkyň özüniň syýasat bilen onçakly gyzyklanybermeýänligidir.

Edil häzirem ýeterlik derejede şeýle gyzyklanma bar diýip bolmaýar.

Demokratiýa – halkyň syýasy häkimiýetiň kabul eden kararlaryny özi üçin baha berýän we bu kararlara ýa goldaw berýän ýa-da garşıy cykýan, syýasy üýtgeşmeleriň garşysyna passiw bolup galmaýan jemgyýetleriň režimidir.

Demokratik jemgyýet häkimiýete garşıy sesini gataltmak üçinem raýat jemgyýeti görnüşinde jemlenip bilyär. Mundan el çeken ýagdaýynda, häkimiýeti özüne öz adyndan ulanmaga hukuk berýän kiçijik toparyň ygtyýarlygyna bermeli bolýar, beýle döwlet dolandyrysyna bolsa oligarhiýa diýilýär.

Bizde demokratiýa lotoreýadan gazanylan pul ýaly. Lotoreýadan gazanylan pul üçin maňlaý deriň dökülmänliginden adamlar ony şobada saga-sola sowup goýberýär.

Şol sebäpli bizde, (umuman musulman ýurtlarda) demokratiýanyň ugrunda arrygyny gynap ýören adamyň ýokdugy üçin, (ýagny halkyň şu boýunça eden ullakan işiniň ýokdugy üçin) onuň gymmatyny onçakly bilyän ýok we hiç kimiň ony ösdürmek, kämilleşdirmek boýunça ädim ädesi gelenok.

Wahap ULUÇ,
Harran universitetiniň mugallymy.
ulucvahap@yahoo.com

Penşenbe, 09.05.2024 ý. Publisistika